

Prvo srečanje

Prežihov Voranc

Čarnoglavova freta¹ je ena izmed tistih tisočernih kmečkih gospodarstev na Slovenskem, ki svojim gospodarjem pravijo:

„Deri me ti, če ne, bom pa jaz tebe!“

To se pravi: Trgaj in delaj neprestano, potem se že morda dokoplješ do blagostanja; nekega dne lahko zamenjaš to freto z lepo dobičkanosno kmetijo, kjer boš nosil roke na hrbtu; če pa popustiš, če se napravljaš, kakor bi hodil lačen na gnojišče, potem boš zdrknil s freta in se znašel na cesti!...

Taka freta je prevelika za bajto, da bi se domače delo lahko mimogrede opravilo, večino leta pa bi potem domači storili na dninah, v tovarni, ali v gozdu. In spet mnogo prekuževa,² da bi se doma pridelalo dovolj živeža, da bi se družina mogla oblačiti, kot se spodobi, da bi bilo za davke, za novico in druge fretarske potrebe. — Na takih fretah je vse leto opravka zadosti in takrat je delo zmeraj najnujnejše, kadar bi se v soseski dalo na dninah še kaj zaslužiti. Kadar pa delo doma malo premonkne,³ tedaj ga tudi v soseski ni.

Zato je fretarski rod kot na viseči drsalici, s katere bo zdrknil ob najmanjši neprevidnosti; spodnji konec drči v proletarsko negotovost, gornji konec pa, ki vodi k cilju blagostanja, se da doseči le po neumornem, napornem plezanju...

Zato se fretarski rodovi grabijo za to svojo zemljo, grabijo in grabijo... čeravno te zemlje fretarske ne ljubijo... temveč se je boje, kot človek trohnelega mrliča, po katerem pleza iz jame, da se reši na sonce...

Čarnoglati so se krčevito grabili za svojo freta, za te suhe njivice, ki so bile kot krtine razgrebljene po strmini, za to vresovje se je pulil rod za rod, da ne bi zdrknil s freta, ne da bi to krtino mogel zamenjati za domačijo, kjer bi si oddahnil.

Sedanji Čarnoglav se je, kakor njegovi predniki, grabil za grudo, ki ga je rodila. Ni pil, ni hodil na semnje brez potrebe in ljudje so rekali:

„Ta se pa zna izkopati.“

Imel je svoj časnik in se je bolj zanimal za napredno gospodarstvo, kakor se je takemu fretarju morda spodobilo.

Le to so mu mogli prigovarjati tisti, ki so v soseski kaj veljali. Ali Čarnoglav se za to ni brigal; hodil je v cerkev vsako nedeljo, hodil po svoj časnik v farovž in se vračal zmeraj ob istem času natančno ob istem času domov, leta in leta. Kadar ni točno ob enajstih primigal izza lesovja, se je

¹ freta- mala kmetija. Fretati se pravi tudi žuliti, zato freta - žulj.

² premajhna, preneznatna.

³ prekine.

moralo zgoditi nekaj izrednega in Čarnoglavina je bila takrat koj vznemirjena.

Pravtako je bila vznemirjena neke jesenske nedelje, ko ga ob navadnem času ni bilo na spregled. Čarnoglavka je bila več na pragu kot pri ognjišču in je strmela tja za les.

Celo uro pozneje kot pa po navadi se je vrnil Čarnoglav s slovesnim, skoraj veličastnim obrazom, da je ženi takoj zamrlo vprašanje na ustnicah. In mož je izsul pred osuplo družino:

„Mati, kupil sem mlatilnico! Tepan mi jo je prodal, ker je dobil novo, moderno mlatilnico, tako, da sama stresa in veje. Tepan je plačal likof, mene ta zamuda ni nič stala.“

Ta novica je presunila vso Čarnoglavovo žvot; kajti mlatilnica je bila njihov sen, njih skrivna, prešerna želja, podedovana že od prejšnjega rodu. Čarnoglatvi so bili še izmed onih redkih fretačev v vsej okolici, ki še niso imeli mlatilnice in so še mlatili s cepci.

Pri njih so pokali cepci še po starem običaju dolgo v noč in zgodaj jutraj, dan na dan, dan na dan. Dokler še ni bilo otrok, sta Čarnoglava sama gonila cepec, ko pa se je zlizal najstarejši Francuh, mu je oče že z dvanajstim letom urezal gabrovo grčo.

V soseski je pomenil cepec zaostalost, siromaštvo, manjvrednost. Zato je ta novica povzročila pri otrocih noro veselje. Čarnoglavina je drhtela:

„Mlatilnica, mlatilnica ...“

Tisti dan, ko je Čarnoglav pripeljal stroj, je bil pri hiši praznik otrok. Pogled na mlatilnico, ki je čepela privezana na garah kot pošast, sicer ni bil vablјiv; stvar je bila zaprašena, črnikasta, neprijazna, ledena in tuja, nič toplega, domačega ni bilo na njej. Dvoje mogočnih koles z gonilkami ji je bilo ob bokih, eno kolo zobčasto, črnikasto, železno hrbtišče naboklo, zadaj pa temno žrelo, prepletено s strašnim železnim zobovjem. Debela, zasušena plast prahu iz Tepanovega gumna, kjer je mlatilnica mlatila že 20 let, je pokrivala to črno, odurno pošast.

Čarnoglavova žvot se je nezaupljivo plazila okrog nje, ali vsa odurnost ni mogla potlačiti veselja, ki je kipelo iz mladih src ob občutku, da so zdaj Čarnoglatvi prenehali biti zadnji v soseski, da bo zdaj s pomočjo tega stroja življenje lažje in boljše ...

Z globoko spoštlјivostjo so začeli otroci s podrobnejšo preiskavo tega čudesa. Francuh in Andruh sta zavrtela kolesi in mlatilnica je grčavo zarigala, da so žvoti drevene žile.

„Proč od stroja! še prehitro se ga boste nažrli,“ jih je podil Čarnoglav.

Da bi pa ne izgubili veselja nad novo pridobitvijo, je hitro zaokrenil in jim napravil pridigo o nevarnostih, ki jih je ta novi stroj ves poln kljub vsej svoji koristnosti; naslikal jim je grozodejstva tega železnega žrela, ki žre prste in cele roke in iz zdravih ljudi dela amažnike in berače.

Pri teh zgodbah je Čarnoglave oblivala zona groze, v širokem krogu so od daleč zijali na stroj, prvo navdušenje se je začelo boriti s pritajenim nezaupanjem.

Čarnoglavka je nekako talovna opazovala strojno pošast; ni se je dotaknila in ko je odšla z dvorišča, je rekla:

„Zdaj se je tudi na naše gumno naselila ljudska martra . . .“

Že prvi večer je Čarnoglav pripravil mlačvo na stroj; pritrnil ga je k podu, pripravil mizo, nadrešil kup ovsu iz petra, ki je bil čisto pohleven, ki bi ga pa trije mlatiči morali s cepci obdelovati tri ure, če bi ga hoteli izmlatiti.

Čarnoglavka je prinesla piskerček žegnane vode in s hojevo vejico poškopila mlatilnico ter vse navzoče. Čarnoglavci so se pokrižali, kot bi se odpravljali na negotovo, težko pot.

Nato so se postavili na odrejena jim mesta: oče Čarnoglav je golorok stopil k zobčastemu kolesu, Čarnoglavka k žrelu pinje, štirinajstletni tudi goloroki Francuh k drugemu kolesu, enajstletni Andruh z vilami pred mlatilnico, a sedemletna Micoga je stopila k mizi-nakladavnici, na katero še brade ni mogla položiti. Tako pripravljeni za spopad s strojem so vsi za hip nepremično obstali ter si šli po sapo.

Potem je mati rekla:

„Bog in ta sveti križ!“

Po teh besedah, ki so se glasile kot vojna napoved, so se vsem skrčile žile in zažele pesti; gonilca Čarnoglav in Francuh sta se zagnala v kruke, stroj je zarigal ter stekel; prvi snop je završel skozi žrelo, se izkozlal pred Andruhom in seme je brizgnilo po gumnu. Mlatilnica je bila v pogonu. Žrelo je goltalo, hropelo in pljuvalo, gumno se je treslo, po ušesih je šklepetalo, po nogah gomazelo, po rokah je škrtalo.

Čarnoglav je vedel, kaj pomenijo ročne mlatilnice, ker je hodil včasih pomagat sosedom, ali vedel je tudi, da mora zbrati vse moči, da bo moral goniti skoraj sam, ker je Francuh, njegov pomagač, še slab in še ni utrjen. Zato se je krčevito oprijel kruke. Njegova čokata postava se je zgrabila, njegov obraz je zalivala kri. Njegove žile so nabreklile, počasi ga je začelo greti, začel ga je oblivati znoj . . .

Francuh, njegov pomočnik pri drugi kruki, se je zgrabil z mlatilnico s pogumom nezkušenega, preobjestnega lahkoverneža. Toda kmalu ga je kruka poučila, kakšnega trdega mačka ima v rokah. Že po nekaj krogih so začele pesti popuščati, prsi so se mu prenapolnile s sapo, da jo je moral odvajati s široko odprtimi usti. Videl je, da se mora bolj poprijeti, zato se je razkoračil in se z težino svojega mladega telesa naslanjal na kruko, ker je bilo to manj naporno.

Železni maček je hropel in bljuval. Mati Čarnoglavka je previdno mašila v njegovo žrelo, redčila snopovje v enakomerne tenke plasti, da stroj ne bi šel pretrdo. Včasih pa je žrelo požrlo predebelo zalogo, se hotelo zagoltati, kolesje je vidoma začelo teči počasneje. Kadar se je to zgodilo, sta Čarnoglavu in Francuhu narasla hrbta, oči so jima stopile iz jam, morala sta vleči z zverinsko močjo, da se maček ni zagamžal.⁴

Črnoglav je prevpil stroj: „Pazi-i-i, nismo črna živina-a-a!“

Andruh je odkopaval slamo in jo metal na kup; včasih je bil prepocasen, ker je bil premajhen in preslab, pa je pinja začela motati slamo nazaj. Mlatilnica je zatulila, kruke so vzdignile iznenadena gonilca iz ravnotežja. Spet je Čarnoglav prevpil ropot:

„Od — ko — puj!“

Mati Čarnoglavka je škiljila na Francuha in srce se ji je stiskalo od bolečine, ko je videla, kako meče kruka njegovo šibko telo, kako mu gorijo lica, kako se mu lepijo lasje na mokri tilnik, kako se mu širijo nosnice, kako mu krvave oči. Potem je poškiljila na Andruha, ki je komaj zmagoval težke vile in ves zasopljen odkopaval. Potem je poškiljila na malo Micogico, ki je bila za nakladanje premajhna in je imela prekratke roke ter skoraj ni bila snopovju kos. Pred sabo je videla skrivljena pleča svojega moža, čula je pokanje njegovih kosti in vohala njegov znoj.

Da bi vsega tega ne videla, je zamižala; da bi olajšala tek stroja, je začela mašiti manjše zalogaje v žrelo. Stroj se je oddahnil in se urneje zaletel... Ali že se je začul Čarnoglavov krik:

„Ali spiš!“

Nič ni pomagalo...

Čarnoglavu so delali šele nekaj dobrih minut, pa se jim je zdelo, da so vpreženi v stroj že cele ure. Kup snopovja v kotu se ni hotel in ni hotel zmanjšati.

Najhuje je bilo gonilcema. Obhajati ju je jela rahla omotica.

Francuh je pomislil na druge stvari, da bi premotil in umiril skeleči občutek prenapornega dela. Na šolo, na pašo, na to, kako bo odrastel, kako bo postal močnejši, kako bo dorastel tudi Andruh, kako bodo potem trije Čarnoglavu zgrabili tega starega mačka in ga gnali... gnali z lahkoto trije krepki gonilci, da bo tulil, kakor tuli na drugih gumnih... Dà, to bo, to se bo zgodilo... zdaj je treba še potrpeti, odgnati vse abotne misli..., stisniti zobe in goniti, goniti... Ta kup, ta prekleti kup... ali se ne bo zmanjšal ali ga ne bo že zmanjkalo? .. Bo, bo, samo gnati, gnati... še malo, še malo... gnati, gnati in če ti duša izskoči...

Čarnoglav je rinil z vso svojo močjo; njegove žilave roke so bile sicer utrjene, ali v tako trdi vpregi še niso bile dostikrat. To je hudič, ko si

⁴ zamašil.

vedno suženj te kruke... neprestano, niti za hip ne smeš popustiti, ker začne ta pinja prokleta takoj prežvekati in prepušča celo, neomlačeno latovje... Zato je treba pritisniti, pritisniti... saj bo trajalo samo še nekaj minut. Kup se vendar manjša... manjša se, čeprav se zdi, da se je sam peklenšček podelal v kot in da ga ne bo nikdar konec...

Čarnoglav se je motil z drugimi mislimi: trpljenje je le zdaj spočetka, Francuh je še šibak, ni utrjen, a čez leto, čez dve, čez tri bo močnejši, bo utrjen; prirastel bo Andruh, prirastla bo Micoga, prirastel bo Petruh, ki leži zdaj še v zibelki, ta najmlajši. Potem jih bo za celo gumno, potem pa naj pogleda ta stroj — s kom ima opravka. Dà — to bo, to bo! Čarnoglav vidi, kako pešajo Francuhu moči. Zato zbere svoje sile, stisne kruko in goni... Pri Tepanu goni stroj vodna moč... na Dvoru ga goni elektrika... v Blateh ga goni gepelj... oh, kako pojo tam pinje, kako vrši snopovje skoznje. Dà, to so drugi tiči, kot pa on — Čarnoglav! Ali tudi pri njem bo nekoč drugače, ko žvot doraste. Pozneje bi se dalo nabaviti tudi gepelj... mogoče. Da!... Ali zdaj je treba goniti... goniti. Pred leti je nekoč gnal stroj pri nekem skopuhu pod goro. Dva dni, potem je pobegnil z dnine. Kdo bi vzdržal! Človek ni črna živina. Takrat da... ali danes je druga stvar... danes gre za domačo stvar. Bolje je, malo stisniti zobe, izžeti iz srajce potne srage, bolje to, kakor pa mlatiti cele dneve, biti s cepcem cele tedne in izgubljeni čas. Na vojni je bilo še huje, pa se je le pretrpelo... Mogel bi najeti pomagata, na dnino, ali to stane. Mogoče ga bo, ali to stane, stane... Kruka le ubogaj, kruha le suči se... Ti duša fretarska, le goni...

Mlačev je trajala dobrih deset minut, a skozi glave Čarnoglavov je v teh desetih minutah švignilo celo njihovo življenje... z vsemi lepotami, z vsemi bridkostmi, z vsemi sanjami... Kaj vsega ne stori tak stroj, kako ti znori možgane, da rojijo kakor obsedeni...

„Ho — o — o — j!“

Konec, Čarnoglav ga je naznanil z zasopljnim glasom, ki je kot vzdih prepil šklepet pinje in kolesja.

Francuh je takoj izpustil kruko in padel napol brez zavesti na kup slame. Iz njega je vse gorelo. Čarnoglav pa ni takoj izpustil stroja; zavrl ga je z upiranjem in šele ko se je stroj ustavil, se je zmagoslavno ozrl po ostalih in dejal z izbuljenimi očmi:

„Ni bilo prehudo!“

Toda nihče mu ni odgovoril: Francuh je zasopljen ležal na slami, poleg njega se je zgrudil Andruh, ki ga je delo izčrpalo do kraja; Micogica se je vsa preplašena stisnila v kot, le mati Čarnoglavka je nepremično obstala in zrla v žrelo. Tedaj se je zrušil tudi Čarnoglav na slamo...

Nekaj minut so ležali brez glasu in brez zgiba. Na znojna telesa Čarnoglavov se je slegal gosti žitni prah in se lepil kot skorja na kožo. Počasi so se zasvetlikale špranje. Vse oči so zrle kot ukovane v črno pošast sredi gumna...

Prva se je vzdramila mati. Pristopila je k Francuhu, ga pokrila z njegovim suknjičem ter rekla:

„Da se ne boš prehladil.“

Potem je stopila k Micogici, ki se je še zmeraj vsa prestrašena stiskala v kot in ji otrla s predpasnikom znojno čelo; nato je obrisala tudi Andruha. Ko pa je hotela pokriti tudi zasopljenega moža, se je ta junaško dvignil s slame, se sam ogrnil ter izjavil z zmagoslavnim, bodrilnim glasom:

„Prvi tuš smo zmagali, drugi bo že lažje šel!“

Potem jim je na dolgo in široko začel razlagati prednosti strojne mlačve. „Prihodnje leto bo že lažje šlo, naslednje še lažje in tako naprej.“

Otroci so si počasi opomogli, zlezli iz slame, si brisali prah iz oči in ga pljuvali iz ust. Skušnja prvega srečanja s strojem je bila prestana. Možganov se je sicer oprijel trpek občutek, ali v četrt ure se je zmlatilo toliko, da bi trije cepci ves dolgi večer tega ne zmogli. Prašne postave Čarnoglavov so se jele gibati po gumnu; pri vsakem gibu so jim pokali sklepi, skeleče čustvo v možganih je počasi prehajalo v trpko udanost v usodo, ki jih je navezala na to črno, zaprašeno pošast med njimi...

Francuhu je še tisto jesen počila mrena. In Andruhu bo bržkone tudi, čim se spopade s kruko. Toda Čarnoglavi, fretarji, so zmehanizirali obrat...

Spomin na staro mater

Igo Gruden

Od stare matere po njeni smrti
prešla v naš dom je starodavna skrinja:
na nji so nageljni temno razprti,
v kovanju vsi kot z žalostjo zastrti,
a solčnih dni mladosti me spominja.

O Sveti križ v okolici tržaški,
v njem hiša stare matere ponosna:
po bregu pnejo se zidovi vaški,
na vrhu se odprejo hribi kraški,
mornarjem vidni skozi jutra rosna.